

રૂપરેખા :

- 3.0 ઉદ્દેશો
- 3.1 પ્રસ્તાવના
- 3.2 વેપારના પ્રકાર
 - 13.2.1 સ્થાનિક વેપાર
 - 13.2.2 પ્રાદેશિક વેપાર
 - 13.2.3 આંતરિક વેપાર
 - 13.2.4 આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર
- 13.3 આંતરિક વેપાર
- 13.4 આંતરિક વેપારના પ્રકારો
 - 13.4.1 જથ્થાબંધ વેપાર
 - 13.4.2 છૂટક વેપાર
- 13.5 આંતરિક વેપારના લક્ષણો
 - 13.5.1 સાધનોની ગતિશીલતા
 - 13.5.2 બજારોમાં સમાનતા
 - 13.5.3 ચલણ વ્યવસ્થા
 - 13.5.4 આર્થિકનીતિ
 - 13.5.5 વ્યાપારનીતિ
- 13.6 ભારતના રાજ્યોનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર
- 13.7 ભારતના રાજ્યોમાં ઉત્પન્ન થતી ઘરગથ્થુ વસ્તુઓ વર્તમાન ભાવોએ (2011-12ના ભાવોના આધારે)
- 13.8 રાજ્યોમાં ઉત્પન્ન થતાં પાકો અને ભારતમાં તેનો હિસ્સો
- 13.9 જુદા-જુદા ક્ષેત્રોમાં રાજ્યોનો ફાળો
- 13.10 મહત્વના છ રાજ્યો કે જેમનો ભારતની કુલ નિકાસોમાં 75% હિસ્સો.
- 13.11 આંતરરાજ્ય વેપાર, નિકાસો-આયાતો અને ચોખ્ખી નિકાસો
- 13.12 રાજ્યોની ખેતી, ઔદ્યોગિક અને સેવા ક્ષેત્રમાં ફાળો.
- 13.13 સારાંશ
- 13.14 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 13.15 સંદર્ભ પુસ્તકો
- 13.16 'તમારી પ્રગતિ ચકાસો' ના જવાબો

13.0 ઉદ્દેશો

- આ એકમના અભ્યાસ કર્યા પછી તમે નીચેની બાબતોથી માહિતગાર બની શકશો :

- વેપાર શું છે તે અંગે માહિતી મળશે.
- વેપારના પ્રકાર કયા-કયા છે તે વિશે માહિતી મળશે.
- દેશના રાજ્યો વચ્ચે થતા વેપાર એટલે કે આંતરિક વેપારના લાભ જાણી શકશો.
- દેશના જુદા-જુદા રાજ્યોની ઉત્પાદન ક્ષમતા તેમજ ત્યાં કઈ વસ્તુનું સવિશેષ ઉત્પાદન જોવા મળે છે તે વિશે માહિતી મેળવી શકશો.
- દેશના વસ્તુઓ અને સેવાઓના કુલ ઉત્પાદનમાં રાજ્યોની ભૂમિકા શું છે તે વિશે માહિતગાર બનશો.
- રાજ્યોની કુલ નિકાસો અને કુલ આયોતો વિશે માહિતી મેળવી શકાશે.
- જુદા-જુદા ક્ષેત્રે રાજ્યોના ફાળા અંગે સમજૂતી મળશે.

13.1 પ્રસ્તાવના :

અમર્યાદિત જરૂરિયાતો અને વૈકલ્પિક ઉપયોગ ધરાવતા મર્યાદિત સાધનોના સંદર્ભમાં માનવ વ્યવહારોનો અભ્યાસ અર્થશાસ્ત્ર કરે છે. અનેક સદીઓ પહેલાં ચીજ વસ્તુઓ અને સેવાઓનું વેચાણ નાણાંકીય સ્વરૂપમાં નહિ, પણ સાટા પદ્ધતિના (Barter System) સ્વરૂપમાં હતું, એટલે કે વસ્તુના બદલામાં વસ્તુ અથવા સેવા એ રીતે વેપાર થતો હતો. (દા.ત., ઘઉંના બદલામાં બાજરી કે ચોખા, બાજરીના બદલામાં વાસણ, કપડા વગેરે..)

“વેપાર એટલે આર્થિક હેતુથી ચીજ-વસ્તુ કે સેવાનું વેચાણ”

કોઈપણ પ્રકારનો વ્યાપાર હોય, પણ તેના ઉદ્ભવ માટેનું જવાબદાર પરિબળ એ શ્રમવિભાજન છે, શ્રમવિભાજનના મૂળમાં વિશેષીકરણ- રહેલું છે એટલે કે જે વ્યક્તિ જે વસ્તુ-સેવા કે ઉત્પાદનમાં કૌશલ્ય ધરાવતો હોય તે તેનું ઉત્પાદન કરી, આમ આ રીતે જુદા-જુદા પ્રકારના વેપાર ઉદ્ભવે છે.

13.2 વેપારના પ્રકાર

13.2.1 સ્થાનિક વેપાર

“કોઈ એક જિલ્લા કે શહેર પુરતો મર્યાદિત વેપાર જેને સ્થાનિક વેપાર કહી શકાય”

(દા.ત., સાબરકાંઠા જિલ્લાના હિંમતનગર, વડાલી, ઈડર વચ્ચે થતાં વેપાર)

13.2.2 પ્રાદેશિક વેપાર (Regional Trade)

“કોઈ એક રાજ્યના જુદા-જુદા પ્રદેશો (જિલ્લાઓ) વચ્ચે થતો વેપાર પ્રાદેશિક વેપાર કહી શકાય.”

(દા.ત., ગુજરાત રાજ્યના સાબરકાંઠા, મહેસાણા વગેરે.. જિલ્લાઓ વચ્ચે થતો વેપાર)

13.2.3 આંતરિક વેપાર : (Internal Trade)

“કોઈ એક દેશના જુદા-જુદા રાજ્યો વચ્ચે થતો વેપાર જેને આંતરિક વેપાર કહી શકાય”

(દા.ત., ભારત દેશના પંજાબ અને ગુજરાત રાજ્ય વચ્ચે થતો વેપાર)

13.2.4 આંતર રાષ્ટ્રીય વેપાર : બાહ્ય વેપાર (International Trade)

“કોઈ એક દેશ બીજા દેશ સાથે (ભૌગોલિક સરહદની બહારના રાજ્યો કે દેશ) વસ્તુઓ કે સેવાઓનો વેપાર કહે છે ત્યારે તેને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર કહે છે.”

(દા.ત., ભારત, અમેરિકા, ચીન વચ્ચે થતો વેપાર)

13.3 આંતરિક વેપાર / આંતરરાજ્ય વેપાર

Internal Trade / Inter-state Trade

- **અર્થ (Meaning) :**

“કોઈ એક દેશની ભૌગોલિક સરહદની અંદરના જુદા જુદા રાજ્યો વચ્ચે થતો વેપાર આંતરિક વેપાર/આંતર રાજ્ય વેપાર કહી શકાય”

13.4 આંતરિક વેપારના પ્રકારો (Types of Internal Trade)

13.4.1 જથ્થાબંધ વેપાર (Wholesale Trade)

13.4.2 છૂટક વેપાર (Retail Trade)

13.5 આંતરિક વેપારના લક્ષણો (Characteristics of Internal Trade)

એક જ દેશના વિવિધ રાજ્યો (પ્રદેશો) જુદી-જુદી વસ્તુઓના ઉત્પાદન માટેની અનુકૂળતાઓ અને વિશેષીકરણ ધરાવતાં હોય છે. આ સંદર્ભે આંતરિક બજારના લક્ષણો જોઈએ.

13.5.1 સાધનોની ગતિશીલતા : (Mobility of Factors)

કોઈ એક જ દેશના વિવિધ રાજ્યો વચ્ચે ઉત્પાદનના સાધનોની ભૌગોલિક ગતિશીલતા વધુ હોય છે, જેના કારણે તેમને મળતા વળતર વધુ પ્રમાણનો હોય છે.

13.5.2 બજારોમાં સમાનતા : (Homogeneity in Markets)

એક જ દેશના બજારોમાં ભાષા, રીત-રિવાજો, રૂઢિ, રુચિ વગેરે... અંગે સમાનતા જોવા મળે છે. ધર્મ અને સંસ્કૃતિમાં પણ મોટા ભાગે સમાનતા જોવા મળે છે. આવા રાજ્યો વચ્ચે વેપાર વધુ સરળ બને છે.

13.5.3 ચલણ વ્યવસ્થા : (Currency Management)

એક જ દેશના જુદા-જુદા રાજ્યોના બજારમાં થતાં વ્યાપારમાં વસ્તુઓના વિનિમયનું માધ્યમ એક જ હોય છે. દા.ત., ગુજરાત, પંજાબ, આંધ્ર પ્રદેશ વચ્ચેનો વ્યાપાર રૂપિયાના માધ્યમ દ્વારા જ થાય છે. પણ જો ભારત અન્ય દેશ સાથે વ્યાપાર કરશે તો તેણે જુદા-જુદા ચલણોનો વિનિમય સ્વીકારવો પડશે. એટલે કે, ભારત અમેરિકા સાથે વેપાર કરશે તો રૂપિયા-ડોલરનો વિનિમય નક્કી થશે. ટુંકમાં રાજ્યો વચ્ચે થતો વેપાર એ ચલણ વ્યવસ્થાને ધ્યાનમાં રાખી વધુ સરળ બને છે.

13.5.4 આર્થિક નીતિ : (Economic Policy)

એક જ દેશના વિવિધ રાજ્યા / પ્રદેશોમાં સામાન્ય રીતે આર્થિક નીતિમાં એકરૂપતા જોવા મળે છે. વિવિધ રાજ્યોના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ લાવવાનો પ્રયત્ન દેશની સરકાર કરતી હોય છે. આમ, આર્થિકનીતિમાં સમાનતા જોવા મળે છે.

13.5.5 વ્યાપાર નીતિ : (Trade Policy)

વિવિધ દેશોની વ્યાપારનીતિ અસમાન હોય છે વિદેશી ઉત્પાદકો સામે દેશને રક્ષણ આપવા માટે આયાત-જકાત, નિકાસ સહાય, આ સિવાય ઘણાં પગલાં લેવામાં આવે છે. પરંતુ, એક જ દેશમાં થતાં વેપાર (રાજ્યો વચ્ચે થતાં વેપાર) માં વ્યાપારનીતિ નડતી નથી. વળી GST (Goods and Services Tax) અંતર્ગત ભારત દેશના તમામ રાજ્યો (જમ્મુ-કશ્મીર સિવાય)માં એક સરખા વસ્તુ અને સેવાના વેરા લાગતાં હોવાથી દેશમાં આંતરીક વેપારની અનુકૂળતાઓ વધી છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ક)

1. વેપાર એટલે શું ? વેપારના પ્રકારો જણાવો.

.....

.....

.....

.....

.....
.....
2. આંતરિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર વચ્ચેનો તફાવત સમજાવો.
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3. આંતરિક વેપારના લાભની ચર્ચા કરો.
.....
.....
.....
.....
.....
.....

13.6 ભારતના રાજ્યોનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર (Production Growthrate of Indian States)

ભારતના સમવાયતંત્રમાં રાષ્ટ્ર જુદા-જુદા 29 રાજ્યોમાં વહેંચાયેલું છે. જેમાં જુદા-જુદા રાજ્યોનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર નીચેના ટેબલ નં.13.1 પરથી જોઈ શકાય છે.

ટેબલ નં.13.1 રાજ્યોનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર
(State's Nominal GSDP growth in Percentage)

ક્રમ	રાજ્ય	2010-11	2014-15	2016-17
★	ભારત	18.66	11.0	10.8
1	દિલ્લી	15.20	11.50	12.50
2	કર્ણાટક	21.7	11.80	11.80
3	ગુજરાત	20.93	14.10	13.00
4	આંધ્રપ્રદેશ	17.03	13.40	14.70
5	મહારાષ્ટ્ર	20.96	07.90	13.60
6	મધ્યપ્રદેશ	15.53	9.20	19.30
7	છત્તીસગઢ	20.18	6.90	12.90
8	રાજસ્થાન	27.28	11.70	11.00
9	પશ્ચિમબંગાળ	15.56	6.10	10.30
10	બિહાર	25.39	8.20	15.30

સ્ત્રોત : https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Indian_states_and_union_territories_by_GDP.

GDP - Gross Domestic Production

GSDP - Gross State Domestic Production

- સમજૂતી :

ઉપરોક્ત ટેબલ નં.13.1 પરથી કહી શકાય કે ભારતનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર વર્ષ-2010-11માં 18.66 ટકા હતો તે ઘટીને 2016-17 માં 10.8 ટકા થયો છે. વળી, ઉપરોક્ત દર્શાવેલ તમામ રાજ્યોનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર એ ભારતની સરખામણીએ વધુ છે.

જેમાં રાજ્યોની સરખામણી કરતાં જોવા મળે છે કે સૌથી વધુ ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર મધ્યપ્રદેશ, બિહાર, આંધ્રપ્રદેશ, ગુજરાત, અને છત્તિસગઢનો છે ત્યારબાદ અન્ય રાજ્યો છે.

ભારતમાં પ્રાદેશિક અસમતુલાઓની સમજ આપવા માટે 15 મુખ્ય રાજ્યોનું બે વર્ગોમાં વિભાજન કરવામાં આવ્યું છે.

1. સમૃદ્ધ રાજ્યો
2. પછાત રાજ્યો.

પંજાબ, ગુજરાત, પશ્ચિમ બંગાળ, કર્ણાટક, કેરળ, તમિલનાડુ અને આંધ્રપ્રદેશનો સમૃદ્ધ રાજ્યોના વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. જ્યારે મધ્યપ્રદેશ, આસામ, ઉત્તરપ્રદેશ, રાજસ્થાન, ઓરિસ્સા તથા બિહારનો પછાત રાજ્યોનાં વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. આ માહિતીને આધારે એમ કહી શકાય કે ટેબલ નં.13.1 માં દર્શાવ્યા મુજબ મધ્યપ્રદેશ અને બિહાર એ પછાત રાજ્યોના વર્ગમાં સમાવિષ્ટ હોવા છતાં વર્ષ 2016-17માં તેનો ઉત્પાદન વૃદ્ધિદર વધુ જોવા મળ્યો છે.

13.7 ભારતના રાજ્યોમાં ઉત્પન્ન થતી ઘરગથ્થુ વસ્તુઓ વર્તમાન ભાવોએ. (2011-12 ના ભાવોના આધારે) Net State Domestic Product at Current Prices (2011-12 Series) As on 23.08.2017

ટેબલ નં.13.2

(કરોડમાં)

રાજ્ય	2011-12	2014-15	2016-17
આંધ્રપ્રદેશ	339996	469909	620974
અરુણાચલ પ્રદેશ	10229	16475	NA
આસામ	129354	172849	NA
બિહાર	228497	315732	404438
છત્તિસગઢ	142273	211016	256346
ગોઆ	38009	43233	NA
ગુજરાત	532809	804764	NA
હરિયાણા	271152	395890	494090
હિમાચલ પ્રદેશ	60536	87510	105450
જમ્મુ-કશ્મિર	67274	81003	NA
ઝારખંડ	137383	200357	234147
કર્ણાટક	554952	824506	1022008
કેરલા	3280021	460614	NA
મધ્યપ્રદેશ	282370	429896	571934
મહારાષ્ટ્ર	1122173	1551628	NA
મણિપુર	11501	16420	NA

મેઘાલય	18028	20697	NA
મીઝોરમ	6404	12067	NA
નાગાલેન્ડ	10554	16104	NA
ઓડિસા	201111	282322	334067
પંજાબ	239227	316534	384319
રાજસ્થાન	396710	542657	NA
સિક્કિમ	9742	13556	16640
તમિલનાડુ	674478	957447	1164311
તેલંગાના	325139	456110	583621
ત્રિપૂરા	17419	27484	NA
ઉત્તર પ્રદેશ	645132	891798	1129290
ઉત્તરાખંડ	101960	143789	174768
પશ્ચિમ બંગાળ	-	-	-
અંદમાન-નિકોબાર	3404	4916	NA
આઈસલેન્ડ	-	-	-
ચંડીગઢ	16930	23498	NA
દિલ્હી	314619	447435	565655
પોંડીચેરી	15160	20143	25098
ભારત	7819154	11101191	13597811
NDP			

સ્ત્રોત : Economic Survey 2017-18 Volume-2 (A28)

નોંધ : Na - Not Available

ઉપરોક્ત ટેબલમાં ભારતના તમામ રાજ્યોનું ઉત્પાદન દર્શાવવામાં આવ્યું છે. કુલ ઉત્પાદન એ દેશની રાષ્ટ્રીય આવક ગણાતી હોય છે. એટલે કે જેમ દેશમાં ઉત્પાદન (GDP) વધે તેમ દેશની રાષ્ટ્રીય આવક વધે છે. અને આર્થિક વિકાસ વધે છે. ઉપરોક્ત ટેબલમાં જોતા જણાય છે કે વર્ષ 2011-12ની તુલનાએ વર્ષ-2016-17માં મોટાભાગનાં રાજ્યોમાં સરેરાશ ઉત્પાદન વધ્યું છે. ટુંકમાં ભારતમાં GDP માં વૃદ્ધિ થઈ છે.

13.8 રાજ્યોમાં ઉત્પન્ન થતાં પાકો અને ભારતમાં તેનો હિસ્સો (ટકાવારીમાં) Production of Important Crops in Largest producing states in 2016-17

ટેબલ નં.3 (ઉત્પાદન-મિલિયનટનમાં)

ક્રમ	પ્રકાર	રાજ્ય	ઉત્પાદન	ભારતના કુલ ઉત્પાદનમાં ફાળો (ટકાવારીમાં)
1	ખાદાન	-	-	-
	ચોખા	પ.બંગાળ	15.1	13.7
	ઘઉં	ઉ.પ્રદેશ	30.1	30.6
	મકાઈ	મહારાષ્ટ્ર	03.8	14.5

2	કઢોળ	-	-	-
	ચણા	મ.પ્રદેશ	3.5	37.0
	તુવેર	મહારાષ્ટ્ર	1.5	27.0
3	તેલીબિયા	-	-	-
	મગફળી	ગુજરાત	3.2	41.8
	રાઈ	રાજસ્થાન	3.7	46.5
	સોયાબીન	મ.પ્રદેશ	3.1	51.3
4	રોકડડિયા પાક			
	શેરડી	મહારાષ્ટ્ર	50.6	14.4
	કપાસ (રૂ)	ગુજરાત	8.2	24.8
	શણ	પ.બંગાળ	7.9	75.1

સ્ત્રોત : Economic Survey 2017-18 Volume-2 (A38)

ભારત ખેત ઉત્પાદનમાં સમગ્ર વિશ્વમાં બીજા ક્રમે આવતો દેશ છે ભારતમાં ઘઉં, ચોખા, શેરડી, કેટલાંક ડ્રાય ફ્રુટ્સ, ફળો, શાકભાજી વગેરેનું સવિશેષ ઉત્પાદન થાય છે.

ભારતમાં 60 ટકા થી વધારે રોજગારી ખેતીક્ષેત્રે ઉપલબ્ધ બની છે. ખેતીક્ષેત્ર ભારતનું મોટું ક્ષેત્ર છે કે જણે GDP માં મહત્વનો હિસ્સો પ્રદાન કર્યો છે. 1965માં થયેલ હરિયાણી ક્રાંતિના પરિણામે સિંચાઈ, નવી ટેકનોલોજી, શાખ-ધિરાણ, સબસીડી વગેરે... માં વધારો થયો છે. તેમજ ખેતીક્ષેત્રમાં ખુબ સારો એવો સુધારો થયો છે.

ભારતનો વિશ્વમાં શેરડીના ઉત્પાદનમાં બીજો ક્રમ, તમ્બાકુના ઉત્પાદનમાં ત્રીજો ક્રમ, તેમજ અમુક પ્રકારના ફળમાં પણ મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે.

ટૂંકમાં, પાકોમાં ભારતના કુલ ઉત્પાદનમાં તમામ રાજ્યોનું વિશેષ યોગદાન રહ્યું છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ખ)

1 ભારતમાં પ્રાદેશિક અસમતુલાની દૃષ્ટિએ રાજ્યોને કયા કયા બે વર્ગોમાં વિભાજીત કરાયા છે ?

.....
.....
.....
.....

2 પશ્ચિમ બંગાળ અને ઉત્તર પ્રદેશમાં કયા પ્રકારના ખાદ્યાન્નનું વિશેષ ઉત્પાદન જોવા મળે છે ?

.....
.....
.....
.....

3. નીચેની ખાલી જગ્યાઓ પૂરો.

3.1 કપાસના ઉત્પાદનમાં રાજ્ય મોખરે છે.

3.2 શણના ઉત્પાદનમાં પશ્ચિમ બંગાળ ભારતમાં ટકા ફાળો આપે છે.

3.3 શેરડીના ઉત્પાદનમાં ભારતનો વિશ્વમાં મો ક્રમ છે.

3.4 GVA નું પુરુ નામ છે.

13.9 જુદા-જુદા ક્ષેત્રોમાં રાજ્યોનો ફાળો (Performance of States in individual Sectors)

ટેબલ 13.4 સરેરાશ વૃદ્ધિદર વર્ષ- (2013-16)

રાજ્ય	બાંધકામ	મેન્યુ ફેક્ટરીંગ	હોટેલ, વાહન-વ્યવહાર સંદેશા વ્યવહાર પ્રસારણ	જાહેર-સેવા આયોગ, અન્ય સેવાઓ	નાણાંકીય સેવાઓ, રીયલ એસ્ટેટ, વ્યવસાયિક સેવાઓ	વિજળી, ગેસ, પાણી પૂરવઠો અને અન્ય સેવા
1	2	3	4	5	6	7
ભારત	3.2	7.4	8.9	5.8	10.7	4.7
ગુજરાત	4.4	15.2	8.7	8.0	8.4	6.4
આંધ્રપ્રદેશ	4.2	-1.5	10.5	9.7	8.8	6.3
તમીલનાડુ	3.4	4.6	6.2	5.3	9.6	- 0.1
ઉત્તરપ્રદેશ	3.0	2.3	9.8	6.3	6.8	6.9
રાજસ્થાન	3.0	-3.1	9.3	9.0	9.1	6.0
કેરાલા	2.6	5.7	6.6	2.3	11.0	1.2
ઝારખંડ	2.4	7.2	12.8	6.2	-	1.2
તેલંગાના	2.3	-3.5	10.8	8.0	10.9	-4.2
ઓડીસા	2.1	7.9	10.4	6.2	7.3	6.0
હરિયાણા	1.9	9.7	10.1	8.3	11.6	-4.7
મધ્યપ્રદેશ	1.9	2.9	9.6	7.7	9.0	8.5
કર્ણાટક	1.1	6.2	8.8	7.4	12.2	6.7
છત્તીસગઢ	1.0	16.7	11.0	7.3	5.5	16.7
પંજાબ	0.9	4.9	7.6	8.8	6.1	10.0
મહારાષ્ટ્ર	0.8	8.4	6.9	8.2	10.5	3.4
બિહાર	-2.2	26.9	6.7	6.3	4.4	3.3

સ્ત્રોત : CRISIL - Research - Insight - states - of growth Pdf

Note : GVA = Gross Value Added

ભારતમાં જુદા-જુદા ક્ષેત્રોમાં જે વિકાસ થયો છે. તેમાં વિવિધ રાજ્યોનો હિસ્સો જુદો-જુદો છે. ઉપરના ટેબલ પરથી કહી શકાય કે બાંધકામ ક્ષેત્રે ભારતનો શરેરાશ GVA વૃદ્ધિદર 3.2 ટકા જેટલો છે. જેમાં સૌથી વધુ ફાળો આપનાર રાજ્ય ગુજરાત (4.4 ટકા) અને આંધ્રપ્રદેશ (4.2 ટકા)નો છે.

એવી જ રીતે મેન્યુફેક્ચરીંગ ક્ષેત્રે ભારતનો સરેરાશ GVA વૃદ્ધિદર 7.4 ટકા છે. જેમાં સૌથી વધુ ફાળો આપનાર રાજ્ય છત્તીસગઢ (16.7 ટકા) અને ગુજરાત (15.2 ટકા) નો છે.

ટૂંકમાં, ઉપરોક્ત ટેબલમાં તમામ ક્ષેત્રોમાં જુદા - જુદા રાજ્યોનો ફાળો મહત્તમ રહ્યો છે. પરિણામે એમ કહી શકાય કે જુદા જુદા ક્ષેત્રે ભારતના જુદા જુદા રાજ્યો વિશેષ મહત્વ ધરાવે છે. ટૂંકમાં, દરેક રાજ્યોનો ઓછા વધતાં અંશે વિકાસ થયો છે.

13.10 મહત્વના છ રાજ્યો કે જેમનો ભારતની કુલ નિકાસોમાં 75 ટકા હિસ્સો : (Six States That Account for 75 Percent of India's Exports)

ભારતના આર્થિક સર્વેક્ષણ - 2018ના જણાવ્યા મુજબ રાજ્યોની વસ્તુઓ અને સેવાઓની નિકાસોના સંદર્ભમાં મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, કર્ણાટક, તમીલનાડુ તેલંગાના અને હરિયાણા કે જે ભારત દેશની કુલ નિકાસોમાં 75 ટકા જેટલો હિસ્સો આપે છે.

ટેબલ નં. 13.5

વસ્તુઓ અને સેવાઓની નિકાસોમાં રાજ્યોનો ફાળો (ટકામાં)

Share of State in Export of Goods and Services

રાજ્ય	હિસ્સો	સમગ્ર (Cumulative)
મહારાષ્ટ્ર	22.3%	22.3
ગુજરાત	17.2	39.5
કર્ણાટક	12.7	52.3
તમીલનાડુ	11.5	63.8
તેલંગાના	6.4	70.1
હરિયાણા	4.9	75.0
ઉ.પ્રદેશ	4.8	79.8
પંજાબ	1.7	93.2
મધ્યપ્રદેશ	1.3	96.1
ગોવા	0.9	97.0

સ્ત્રોત : Survey calculations based on GST data

Note : Export of Goods and Services include non GST exports

13.11 આંતરરાજ્ય વેપાર, નિકાસો-આયાતો અને ચોખ્ખી નિકાસો (Interstate Trade, Exports-Imports and Net Exports)

વસ્તુઓ અને સેવાઓ પરના વેરાના સંદર્ભમાં આંતરીક વેપાર સંદર્ભે મહત્વના 6 રાજ્યો કે જે ભારતની કુલ નિકાસો અને આયાતોમાં હિસ્સો દર્શાવે છે.

ટેબલ નં. 13.6

આંતરરાજ્ય વેપાર, નિકાસો-આયાતો અને ચોખ્ખી નિકાસો (ટકાવારી) (વર્ષ-2017-18)

રાજ્ય	નિકાસો	રાજ્ય	આયાતો	રાજ્ય	ચોખ્ખી નિકાસો
મહારાષ્ટ્ર	15.7	મહારાષ્ટ્ર	13.7	હરિયાણા	26.1
ગુજરાત	11.3	તમીલનાડુ	7.8	ગુજરાત	20.1
હરિયાણા	9.4	ઉત્તરપ્રદેશ	7.8	ઓડિસા	6.6
તમીલનાડુ	8.4	કર્ણાટક	7.3	મહારાષ્ટ્ર	5.0
કર્ણાટક	7.0	ગુજરાત	7.1	દિલ્હી	2.6
દિલ્હી	6.0	હરિયાણા	6.9	તમીલનાડુ	2.2
ઉ.પ્રદેશ	5.6	દિલ્હી	5.7	છત્તીસગઢ	1.6
પ.બંગાળ	4.0	પ.બંગાળ	4.8	ઝારખંડ	0.3
રાજસ્થાન	3.8	રાજસ્થાન	4.7	આંધ્રપ્રદેશ	-1.2
આંધ્રપ્રદેશ	3.6	તેલંગાના	4.7	કર્ણાટક	-1.3
પંજાબ	3.2	આંધ્રપ્રદેશ	3.7	પ.બંગાળ	-4.9
તેલંગાના	3.0	પંજાબ	3.7	રાજસ્થાન	-5.7
મધ્યપ્રદેશ	2.4	મધ્યપ્રદેશ	3.6	પંજાબ	-7.0
ઓડિસા	2.3	કેરળ	3.1	ઉ.પ્રદેશ	-9.6
ઝારખંડ	1.8	બિહાર	2.0	મ.પ્રદેશ	-10.4
છત્તીસગઢ	1.6	ઓડિસા	1.9	તેલંગાના	-14.7
કેરળ	0.8	ઝારખંડ	1.7	કેરળ	-20.1
બિહાર	0.2	છત્તીસગઢ	1.6	બિહાર	-23.6

સ્ત્રોત : Survey calculations on based on GST Data

પાંચ રાજ્યો મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, હરિયાણા, તમીલનાડુ અને કર્ણાટક કે જે ભારતની કુલ નિકાસોમાં મહત્વનો હિસ્સો પ્રદાન કરે છે.

પાંચ રાજ્યો મહારાષ્ટ્ર, તમીલનાડુ, ઉત્તરપ્રદેશ, કર્ણાટક, અને ગુજરાત કે જે ભારતની કુલ આયાતોમાં વધારો દર્શાવે છે.

ઉપરોક્ત આંકડાઓ પરથી કહી શકાય કે કેટલાંક રાજ્યો કે જે દેશની નિકાસોમાં મહત્તમ હિસ્સો આપ્યો છે અને કેટલાંક રાજ્યો કે જેમની આયાતો વધારે હોવાથી વેપારમાં ખાદ્ય દર્શાવે છે.

13.12 રાજ્યોનો ખેતી, ઔદ્યોગિક અને સેવાક્ષેત્રમાં ફાળો. (State's Contributions in Agriculture, Industrial and Services sector) Year - 2014-15

ટેબલ નં. 13.7 (ટકાવારીમાં)

રાજ્ય	ખેતીક્ષેત્ર	ઔદ્યોગિક ક્ષેત્ર	સેવાક્ષેત્ર
ભારત	16.28	22.41	61.29
મહારાષ્ટ્ર	11.23	20.9	61.34
ઉત્તરપ્રદેશ	25.43	14.15	60.43
બિહાર	19.99	4.9	75.11
મ.પ્રદેશ	35.66	13.57	50.77
રાજસ્થાન	27.74	19.03	53.23
તમીલનાડુ	12.22	27.42	66.88
ગુજરાત	18.34	34.89	46.77

સ્ત્રોત : Reserve Bank of India Annual Report 2014-15

ઉપરોક્ત ટેબલ પરથી તારણ કાઢી શકાય કે ભારત ઉપરોક્ત રાજ્યોમાં સરેરાશ ત્રણેય ક્ષેત્રો કરતાં સૌ પ્રથમ આગળ પડતું ક્ષેત્ર એ સેવાક્ષેત્ર છે.

ભારતના માત્ર ત્રણ રાજ્યોમાં ભારતીય ઉદ્યોગોનું કેન્દ્રીકરણ થયેલું છે. 2001ની વસ્તી ગણતરી મુજબ મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત અને તમિલનાડુમાં ભારતની 20.4 ટકા વસ્તી છે. વર્ષ 2007-08માં કુલ ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનમાં આ ત્રણ રાજ્યોનો ફાળો 44.3 ટકા હતો કુલ ઔદ્યોગિક મૂડી રોકાણમાં તેમનો હિસ્સો 43.2 ટકા હતો. અને કુલ ઔદ્યોગિક રોજગારીમાં તેમનો ફાળો 37.6 ટકા હતો.

ઉપરોક્ત ટેબલ નં.7 માં પણ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે ગુજરાત, તામીલનાડુ અને મહારાષ્ટ્રનો ફાળો અનુક્રમે 34.89 ટકા, 27.42 ટકા અને 20.9 ટકા રહ્યો છે. ટૂંકમાં અન્ય રાજ્યોની સરખામણીમાં તે સૌથી વધુ પ્રમાણ દર્શાવે છે.

ભારતની GDP માં ખેતીક્ષેત્રનો ફાળો વિશેષ રહ્યો છે. પંજાબ અને હરિયાણા જેવા સમૃદ્ધ રાજ્યનો ફાળો વિશેષ રહ્યો છે. જે ઉપરાંત ઉપરોક્ત ટેબલમાં દર્શાવ્યા મુજબ મધ્યપ્રદેશ, રાજસ્થાન અને ઉત્તરપ્રદેશ જેવા રાજ્યોએ ખેતીક્ષેત્રે બહુ મોટું યોગદાન આપ્યું છે.

ભારતની રાષ્ટ્રીય આવક અથવા કુલ ઘરેલુ પેદાશમાં કૃષિક્ષેત્રનો ફાળો અતિ મહત્વનો છે. છેલ્લા દાયકાઓમાં આપણી રાષ્ટ્રીય આવકની સંરચનામાં એક મહત્વનો ફેરફાર એ થયો છે કે કુલ ઘરેલુ પેદાશમાં ખેતીક્ષેત્રનો સાપેક્ષ હિસ્સો ઘટવા પામ્યો છે. અને બિનકૃષિક્ષેત્રનો સાપેક્ષ હિસ્સો ઘટવા પામ્યો છે.

આયોજનની શરૂઆતમાં 1950-51માં આપણી રાષ્ટ્રીય આવકમાં ખેતીક્ષેત્રનો હિસ્સો 55.3 ટકા અને 1980-81માં ઘટીને 38 ટકા અને 2006-07માં તે ઘટીને 18.5 ટકા જેટલો થયો હતો. પરંતુ આમ છતાં, આ ક્ષેત્ર ભારતના અર્થતંત્રમાં મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે કૃષિ વિકાસ દરમાં થતાં ફેરફારો સમગ્ર અર્થતંત્ર પર મહત્વની અસર નિપજાવે છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો ()

1 ભારતની કુલ નિકાસોમાં મહત્તમ ફાળો આપતાં રાજ્યો કયા છે? તે કેટલા ટકા ફાળો આપે છે? (કોઈપણ છ રાજ્યો)

.....

શકાર્થ છે. આમ, વિકાસ માટેની પાયાની સવલતોનું એક સુદૃઢ માળખું દેશમાં ઊભુ થવા પામ્યું છે. ટૂંકમાં સેવાક્ષેત્રનો વિકાસ થયો છે. જે વિશે અગાઉ (ટેબલ નં. 137) પણ માહિતી મેળવી છે. ટૂંકમાં, આંતરિક વેપારમાં ખેતીક્ષેત્ર, ઉદ્યોગક્ષેત્ર ઉપરાંત સેવાક્ષેત્રનો હિસ્સો પણ વિશેષ નોંધપાત્ર રહ્યો છે.

13.14 ચાવીરૂપ શબ્દો : (Key Words)

વિનિમય : (Exchange)

“એક વસ્તુના બદલામાં બીજી વસ્તુ આપવી કે લેવી એટલે વિનિમય”

વિનિમય દર : (Exchange rate)

“એક દેશના ચલણના મૂલ્યના સમક્ષ કોઈ બીજા દેશના ચલણનું મૂલ્ય એટલે વિનિમય દર”
(દા.ત., 1 ડોલર = 67 રૂ.)

આયાત : (Import)

“વિદેશ (પરદેશ)માંથી વસ્તુ-સેવા સ્વદેશ (પોતાના દેશમાં) મંગાવવી એટલે આયાત”

(Import)

નિકાસ : (Export)

“સ્વદેશમાંથી વસ્તુ-સેવા વિદેશમાં મોકલવી એટલે નિકાસ” (Export)

જકાત : (Custom)

આયાતો પર લાગતા વેરા (કરવેરા) એટલે જકાત” (Custom)

- ઉત્પાદનના સાધનો : (Factors of Production)

ભૂમિ, મૂડિ, શ્રમ અને નિયોજક આ ચાર ઉત્પાદનના મર્યાદિત સાધનો કહેવાય.

- GDP :

Gross Domestic Production - દેશની કાચી ગૃહ, પેદાશ (ઘરેલું ઉત્પાદન)

13.15 સંદર્ભ પુસ્તકો :

1. ધંધાકીય પર્યાવરણ અને આર્થિક નીતિઓ-2, બી.એસ.શાહ પ્રકાશન, પ્રથમ આવૃત્તિ - 2013-14, પાના નં.59-73.
2. હસમુખરાય કે ત્રિવેદી, આંતરરાષ્ટ્રીય વ્યાપારના સિદ્ધાંત, ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત યુનિ., અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ, પાના નં. 1-5.
3. ડો.રાકેશ એ જોશી, આંતરરાષ્ટ્રીય અર્થશાસ્ત્ર, સૌરાષ્ટ્ર યુનિ., રાજકોટ, માર્ચ-2004
4. પ્રિ.આર.સી.જોશી, ભારતની આર્થિક સમસ્યાઓ, ન્યૂ પોપ્યુલર પ્રકાશન, સૂરત, પાંચમી આવૃત્તિ-2007-08.
5. Economic Survey - Government of India
6. CRISIL - Research - Insight - states of growthpdf
7. International Trade, Tenth five year Plan-2002-07
8. <http://www.walkthroughindia.com>
9. <http://www.bankexamstoday.com>
10. <http://www.indianexpress.com>
11. http://en.wikipedia.org/wiki/foreign_trade_of_india
12. India's Economic Development : Role of States.

13.16 તમારી પ્રગતિ ચકાસો ના જવાબો

તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ક)

- 1 13.1 અને 13.2 નો પેટા વિભાગ વાંચો
- 2 13.2 નો પેટા વિભાગ વાંચો.
- 3 13.1 વિભાગ વાંચો (લક્ષણો એ જ લાભ છે.)

તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ખ)

- 1 વિભાગ 13.6 ની ટેબલની સમજૂતી વાંચો.
- 2 વિભાગ 13.8 વાંચો.
- 3 3.1 વિભાગ 13.8 વાંચો
3.2 વિભાગ 13.8 જોવો
3.3 વિભાગ 13.8 જોવો
3.4 વિભાગ 13.9 જોવો.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો (ગ)

- 1 વિભાગ 13.11 વાંચો.
- 2 વિભાગ 13.11 વાંચો.
- 3 વિભાગ 13.12 વાંચો.